

חידה ופשרה

כמה קולמוסין נשתברו כדי להסביר את ההנגדה שבין תיאורו של שלמה המלך בספר מלכים לבין המסופר עליו בספר דברי הימים. אף מקריאה שטחית עולה שבדברי הימים מופיע שלמה כמלך המדגים את המלכות הנכספת. את עיקר מאפייני מלכותו מודיעה הנבואה עוד לפני לידתו: "הנה בן נולד לך, הוא יהיה איש מנוחה והניחותי לו מכל אויביו מסביב, כי שלמה יהיה שמו ושלוש ושקט אתן על ישראל בימיו. הוא יבנה בית לשמי והוא יהיה לי לבן ואני לו לאב והכינותי כסא מלכותו על ישראל עד עולם" (דה"א כ"ב, ט-י). כזה היה אמור להיות שלמה, וכזאת הייתה אמורה להיות מלכותו.

וכותב דברי הימים מגולל לפנינו יריעה רחבה, ובה מסופר כי אמנם כך היה. כל פרט בנבואה וקיומו בצדו, אלא שמתחיל מן האחרון וחוזר שלב שלב לראשון. **והכינותי כסא מלכותו** - "ויתחזק שלמה בן דויד על מלכותו וה' אלהיו עמו ויגדלוהו למעלה" (דה"ב א', א). **אני לו לאב** - כאב אוהב נראה ה' לשלמה "ויאמר לו, שאל מה אתן לך" (שם, ז). **והוא יהיה לי לבן** - כבן משכיל המשמח לב אביו, מבקש שלמה "חכמה ומדע תן ליי" (שם, י). **הוא יבנה בית לשמי** - שלמה ניגש מיד למלא את המשימה הגדולה לבנות את בית המקדש "ויאמר שלמה לבנות בית לשם ה'" (שם א', יח), ולא הרפה עד שזכה לראות "כי מלא כבוד ה' את בית האלהים. אז אמר שלמה... ואני בניתי בית זבל לך ומכון לשבתך עולמים" (שם ה', יד - ו, ב). **שלוש ושקט אתן על ישראל** - לא רק שקט ושלוש שרר בישראל בימיו אלא הכול היו "שמחים וטובי לב" (שם ז', י), ולא מנוחה בלבד מכל אויביו הייתה לו - **והניחותי לו מכל אויביו מסביב** - אלא "ויגדל המלך שלמה מכל מלכי הארץ... והם מביאים איש מנחתו... דבר שנה בשנה" עד שנעשה מלך המלכים: "ויהי מושל בכל המלכים מן הנהר ועד ארץ פלשתים ועד גבול מצרים" (שם ט', כב-כו). כל דברי הנבואה התגשמו במלואם והכול במידה גדושה של ברכה המתוארת בפרוטרוט.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אלא שבכך לא נתמצו דברי ימי שלמה. יותר ממה שכתוב כאן מסופר בספר מלכים. ושם מתגלים גם פנים אחרים של שלמה ושל מלכותו, פנים שרבו בהם הצל על האור.

אם נשווה את ספר דברי הימים לספר מלכים נמצא, כי בכל הנוגע למימוש הנבואה, אין מעצור מלחזור בדברי הימים על הדברים שנאמרו במלכים, וביתר שאת והדר, חוץ מדבר אחד. גם כאן מסופר כי "החכמה והמדע נתון לך" (דה"ב א', יב), ועד כדי כך ש"כל מלכי הארץ מבקשים את פני שלמה לשמוע את חכמתו" (שם ט', כג). אבל חסר פה הסיפור הנפלא על תחלת התגלות חכמתו של שלמה לכל ישראל, שבה "ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט" (מל"א ג', כח). העדרו של משפט שתי האמהות בדברי הימים אומר דרשני, שהרי לכאורה אין לך כמעשה זה המדגים את רוחב תבונתו של שלמה. ברם חז"ל כבר ישבו על מדוכה זו והאירו לנו נתיב להבין שדווקא מה שנראה לנו כביטוי עליון של "לב חכם ונבון" לא היה מתנת הבורא גרידא.

כך אמרו חכמים (ראש השנה כא ע"ב): "ביקש קוהלת לדון דינין שבלב שלא בעדים ושלא בהתראה. יצתה בת קול ואמרה לו, 'וכתוב ישר דברי אמת' (קוהלת י"ב, ו) - 'על פי שנים עדים' וגו' (דברים י"ז, ו)". ביקש שלמה לעקוף בחכמתו את דרישות התורה. לא מחכמה אלוהית ביקש זאת; גם לחכמה יש יצרים אפלוליים משלה. חז"ל אף הטילו דופי בחכמת המשפט: "מנא ידע, דלמא איערומא מיערמא?" (בבלי מכות כג ע"ב). ביקש החכם מכל אדם לחדור מעבר למגבלותיו של השכל האנושי ולהשתחרר מכבלי המצוות, שאינם אלא כלים שבהם אוסר הגוף את הנשמה. לא לכך נתכוונה הנבואה, ולפיכך אין מקומו של סיפור משפט שלמה בספר דברי הימים. את רבגוניותו הקוטבית של שלמה יש לחפש בספר מלכים.

אין זו משימה קלה להציץ לתוך נבכי נפשו של אדם סתם, על אחת כמה וכמה שלמה המלך. לקלוט מתוך פשט סיפורי המקרא על שלמה את לקחם הטמון - אין כל מוח סובל מטלה כזאת. לפיכך ראו חכמים לשדל אותנו ולמשוך אותנו לרוץ אחריהם ללמוד את מסתרי הנפש על ידי משלים מרתקים ואגדות מסתורין שובות לב. ננסה לאחוז בקצה חוט דרשת חז"ל ונראה עד היכן יוביל אותנו.

אישיותו של שלמה המלך הנה חידה שתומה וחתומה. מצד אחד הוא היה המלך הגדול בישראל ולו אמר הקב"ה: "החכמה והמדע נתון לך ועשר ונכסים וכבוד אתן לך אשר לא היה כן למלכים אשר לפניך ואחריך לא יהיה כן" (דה"ב א', יב). כלומר, שלמה הגיע לשיא מוחלט בכל הדורות. אף גדולתו של המלך המשיח המיוחל נמדדת לפי מה שהשיג שלמה: "ואותו המלך העומד תהיה בירת מלכותו ציון ויגדל שמו ויתפשט עד אפסי ארץ באופן יותר גדול ורב ממלכות שלמה" (פירוש המשניות להרמב"ם, הקדמה לפרק חלק, מהדורת ר"י שילת, עמ' קלח), ולא עוד אלא שגם גדולתו של המלך המשיח הרי היא בעצם גדולתו של שלמה, שהרי המשיח הוא מזרע שלמה דווקא (איגרת תימן, מהדורת ר"י שילת, עמ' קנא; וכן בפיהמ"ש שם, עמ' קמה). דבר זה הודגש במיוחד בהבטחה לדוד בידי נתן הנביא: "והיה כי מלאו ימיך ללכת עם אבתיך והקימותי את זרעך אחריך אשר יהיה מבניך והכינותי את מלכותו. הוא יבנה לי בית וכננתי את **כסאו עד עולם**... והעמדתיהו בביתי ובמלכותי **עד העולם וכסאו** יהיה נכון **עד עולם**" (דה"א י"ז, יא-יד).

מאידך, לא המקרא ולא חז"ל חסכו שבט ביקורתם מן המלך שלמה: "והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות... מן הגוים אשר אמר ה' אל בני ישראל לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם... בהם דבק שלמה לאהבה... ויטו נשיו את לבו... ויעש שלמה הרע בעיני ה'... ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה' אלהי ישראל" (מל"א י"א, א-ט). כמו שגדולתו נעשתה למשל כך גם חטאו, עד שמוכיח נחמיה את בני דורו: "הלוא על אלה חטא שלמה מלך ישראל ובגוים הרבים לא היה מלך כמוהו ואהוב לאלהיו היה... גם אותו החטיאו הנשים הנכריות" (נחמיה י"ג, כו).

חכמים בדקו ומצאו עוד חטאים: "אמר שלמה, שלושה דברים ששחקה עליהן מידת הדין חוללתים: 'לא ירבה לו נשים' (דברים י"ז, יז) וכתוב 'והמלך שלמה אהב נשים נכריות'... 'לא ירבה לו סוסים' (דברים י"ז, טז) וכתוב 'ויהי לשלמה ארבעים אלף אָרוֹת סוסים למרכב ושנים עשר אלף פרשים' (מל"א ה', ו)... 'וכסף וזהב לא ירבה לו מאד' (דברים יז, יז) וכתוב 'ויתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים' (מל"א י, כז)". (ירושלמי סנהדרין ב, ו; כ ע"ג). ויש מי שפירש (שם) שנענש שלמה והועבר ממלכותו בגלל חטאיו: "אמר הקדוש ברוך הוא לשלמה, מה עטרה זו בראשך? רד מכסאי. ר' יוסי בן חנינה אמר, באותה שעה ירד מלאך ונדמה בדמות שלמה והעמידו מכסאו וישב תחתיו. והיה מחזר על בתי כנסיות ובתי מדרשות ואומר, 'אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם' (קוהלת א', יב). והוּו מרין ליה, מלכא יתיב על בסיליון דידיה ותימר אני קוהלת [=היו אומרים לו,

המלך יושב על כיסא מלכותו, ואתה אומר, אני קוהלת! והיו מכין אותו בקנה ומביאין לפניו קערה גריסין. באותה שעה אמר יוזה היה חלקי (שם ב', י)." .

רעיון זה, ששלמה הועבר ממלכותו, מופיע גם בבבלי (גיטין סח ע"ב). ושם מופיע גם נוסח מורחב של הסיפור על ממלא מקומו, שיש בו לפענ"ד הצעה מפתיעה להבנת אישיותו המורכבת של שלמה. הסיפור בבבלי הוא אחד הסיפורים הארוכים ביותר בש"ס (בדפוסים הוא משתרע על שני עמודים בקירוב), ומשם הועבר כנראה גם למדרשים שונים. כדאי לציין שני אפיונים ספרותיים. בנוסח הזה.

ראשית, באשר לרעיון המרכזי של ממלא מקום. ראינו שבירושלמי מדובר על מלאך. בניגוד לכך, הסיפור בבבלי מדבר על שד - ביתר דיוק על מלך השדים. הדבר מתאים לעובדה שבירושלמי אין זכר לשדים בכלל, אבל בבבלי דיברו הרבה על שדים. הגמרא עצמה מוסרת, שנחלקו בני ארץ ישראל לבני בבל אם לפרש פסוק בקוהלת לעניין שדים. כפי שיתבאר בהמשך, יש לכך משמעות חשובה ביותר. אין כאן סיפור בדים על שדים ח"ו.

שנית, חכמתו של שלמה מצטיינת במשלים וחידות שנאמר "וידבר שלשת אלפים משל... וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר, וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים" (מל"א ה', יב-ג), ואומר "ומלכת שבא שמעת את שמע שלמה... ותבא לנסתו בחידות" (שם י', א). בהתאם לכך, הסיפור התלמודי, שכולו משל, בנוי רבדים רבדים של חידות. מן הראוי אפוא לנסות "להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם" (משלי א', ו).

כדי לעמוד על משמעות הדברים צריך כמובן להציע תחלה את הסיפור במלואו ואחר כך לפרש את כל הפרטים עד שתיווצר תמונה שלמה. הסיפור עצמו מובא בתוך תשובה לשאלה על פירוש פסוק בקוהלת, ונצטט גם את זה. כדי להקל על הקורא אביא את הנוסח המקורי בארמית תלמודית עם תרגום לעברית, ובהמשך אתיחס לתרגום בלבד.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ב

תרגום

גיטין סח ע"א - סח ע"ב

- "עשיתי לי שרים ושרות ותענגות בני האדם
שדה ושדות" (קוהלת ב', ח).
שרים ושרות אלו מיני זמר.
ותענגות בני האדם אלו בריכות
ומרחצאות.
- שדה ושדות הכא תרגימו: שידה ושידתין;
במערבא אמרי, שידתא...
- אמר מר: הכא תרגימו שידא ושידתין.
למאי איבעי ליה?
א) דכתיב "והבית בהבנתו אבן שלמה מסע
נבנה" וגו' (מל"א ו', ז).
אמר להו לרבנן, היכי אעביד?
אמרו ליה, איכא שמירא דאייתי משה
לאבני אפוד.
- אמר להו, היכא אישתכח?
אמרו ליה, אייתי שידה ושידתין, כבשינהו
אהדדי, אפשר דידעי ומגלו לך.
ב) אייתי שידא ושידתין, כבשינהו אהדדי,
אמרי, אנן לא ידעינן. אשמדאי מלכא
דשידי ידע.
- אמר להו, היכא איתיה?
אמרי ליה, איתיה בטורא פלן.
ומאי סימניה?
כריא ליה בירא ומליא ליה מיא, ומיכסיא
בטינרא וחתמיה בגושפנקה. וכל יומא
סליק לרקיע וגמר מתיבתא דרקיעא, ונחית
לארעא וגמר מתיבתא דארעא. ואתי סייר
ליה לגושפנקה, ומגלי ליה ושת, ומכסי
ליה וחתים ליה, ואזיל.
- ג) שדריה לבניהו בן יהוידע. יהב ליה
שושילתא דחקיק עלה שם, ועזקתא דחקיק
עלה שם, וגבבי דעמרא, וזיקי דחמרא. אזל
כרא בירא מתתאי ושפינהו למיא וסתמינהו
- בבבל תרגמו: שד זכר ושדות נקבות;
בארץ ישראל אומרים: עגלה למרכבתנשים
ושרים
כאן תרגמו: שד ושדות;
למה הן לו לשלמה?
כתוב: "והבית בהבנתו אבן שלמה מסע
נבנה" -
אמר שלמה לחכמים, איך אעשה?
אמרו לו, יש שמיר שהביא משה לאבני
אפוד.
אמר להם, היכן נמצא?
אמרו לו, הבא שד ושידות וכבשם זה בזה,
אולי יגידו לך.
הביאו שד ושידות וכבשום זה בזה. אמרו,
אנו אין אנו יודעים. אשמדאי מלך השדים
יודע.
אמר להם, היכן הוא?
אמרו לו, בהר פלוני הוא.
ומה סימנו?
חפר לו בור ומלאו מים וכיסהו באבן וחתמו
בחותמו. בכל יום הוא עולה לרקיע ולומד
בישיבה של מעלה, ויורד לארץ ולומד
בישיבה של מטה. ובא ובודק את חותמו
ומגלה את הבור ושותה, ושוב מכסהו
וחותם אותו, והולך לו.
שלח את בניהו בן יהוידע. נתן לו שלשלת
שחקוק עליה שם וטבעת שחקוק עליה שם,
וגבבי צמר ונודות יין. הלך בניהו וחפר בור
למטה מבורו של אשמדאי ושפה לתוכו את

בגבבי דעמרא, וכרא בירא מעילאי ושפכינהו לחמרא וטמינהו. סליק יתיב באילנא.

המים וסתם בגבבי צמר. וכרה בור למעלה

מבורו של אשמדאי ועירה דרכו יין לתוך בורו של אשמדאי. סתם את הבורות. עלה וישב בראש אילן.

ז) כי אתא סייריה לגושפנקא, גלייה, אשכחיה חמרא. אמר, כתיב "לץ היין ה'מה שכר וכל שגה בו לא יחכם" (משלי כ', א) וכתוב "זנות ויין ותירוש יקח לב" (הושע ד', יא). לא אישתי.

כשצמא לא הספיק לו, שתי השתכר ונרדם. ירד בניהו הטיל בו השלשלת ואסר אותו. כשהקיץ אשמדאי התחיל מתגעש.

אמר לו בניהו, שם רבך עליך, שם רבך עליך. שמה דמרך עלך.

ה) כי נקיט ליה ואתי, מטא דיקלא. חף ביה - שדייה. מטא לביתא - שדייה. מטא גבי כובא דההיא ארמלתא, נפקא איחננא ליה. כפא לקומתיה מיניה, איתבר ביה גרמא. אמר, היינו דכתיב "ולשון רכה תשבר גרם" (משלי כ"ה, טו).

ו) חזא סמיא דהוה קא טעי באורחא, אסקיה לאורחיה. חזיא רויא דהוה קא טעי באורחא, אסקיה לאורחיה.

ז) חזא חדוותא דהוה קמחדי לה, בכה. שמעיה לההוא גברא דהוה קאמר לאושכפא, עביד לי מסאני לשב שני - אחיך. חזא ההוא קסמא דהוה קסים - אחיך.

ח) כי מטא להתם, לא עיילוה לגביה דשלמה עד תלתא יומי. יומא קמא אמר להו, אמאי לא קא בעי לי מלכא לגביה? אמרו ליה, אנסיה מישתיא. שקל לבינתא אותיב אחברתה. אתו אמרו ליה לשלמה. אמר להו, הכי אמר לכו, הדר אשקויה.

כאשר תפס אותו בניהו והלך, הגיע לדקל - נתחכך בו אשמדאי והפילו. הגיע לבית - הפילו. הגיע לצריף של אותה אלמנה, יצאה והתחננה לו. היטה קומתו מצריפה ונשברה לו עצם. אמר, זהו שכתוב "ולשון רכה תשבר גרם".

ראה עיוור תועה בדרך - היטהו לדרכו. ראה שיכור תועה בדרך - היטהו לדרכו.

ראה חופה שהייתה שמחתה מרובה - בכה. שמע אותו אדם שאמר לסנדלר, עשה לי מנעלים לשבע שנים - צחק. ראה אותו מכשף עושה מעשה כשפים - צחק.

כשהגיעו לירושלים, לא הכניסוהו אצל שלמה עד שלושה ימים. יום ראשון אמר להם, למה איני מתבקש למלך? אמרו לו, נאנס מחמת שתייה.

נטל אשמדאי לבנה והניחה על חברתה. באו ואמרו לשלמה. אמר להם, כך אמר לכם: השקוהו טוב!

למחר אמר להו, ואמאי לא קא בעי לי מלכא לגביה?

אמרו לו, אננס מחמת אכילה. שקל לבינתא מחברתה, אותבה אארעא. אתו אמרו ליה לשלמה, אמר להו, הכי אמר לכו, נגידו מינייה מיכליה.

ט) לסוף תלתא יומי עייל לקמיה. שקל קניא ומשח ארבעה גרמידי, ושדא קמיה. אמר ליה, מכדי כי מיית ההוא גברא לית ליה בהדין עלמא אלא ד' גרמידי, השתא כבשתיה לכולי עלמא ולא שבעת עד דכבשת נמי לדידי?

אמר לו, איני מבקש ממך כלום. רצוני לבנות בית המקדש ולשמיר אני צריך. שמירא.

אמר לו אשמדאי, לי לא נמסר השמיר; לשרו של ים נמסר. והוא אינו נותנו אלא לתרגול בר [דוכיפת] הנאמן לו על שבועתו. ברא דמהימן ליה אשבועתיה.

י) ומאי עבד ביה? ממטי ליה לטורי דלית בהו ישוב, ומנח לה אשינא דטורא, ופקע טורא. ומנקיט מייתי ביזרני מאילני ושדי התם, והוי ישוב. והיינו דמתרגמינן: נגר טורא.

יא) בדקו קינא דתרגולא ברא דאית ליה בני, וחפויה לקיניה זוגיתא חיוורת. כי אתא, בעי למיעל ולא מצו. אזל אייתי שמירא ואותביה עלויה. רמא ביה קלא, שדייה. שקליה. אזל חנק נפשיה אשבועתיה.

בדקו ומצאו קן של תרגול הבר שיש בו אפרוחים, וחיפו את הקן בזכוכית לבנה. כשבא תרגול הבר, ביקש ליכנס לקן ולא יכול. הלך הביא את השמיר והניחו על הזכוכית כדי לבקעו. זרק בו שלוחו של שלמה צרור של עפר - הפיל תרגול הבר את השמיר, ונטלו שלוחו של שלמה. הלך תרגול הבר וחנק את עצמו בגלל שבועתו.

¹ והוא **הדוכיפת** - "שהודו כפות וזהו שהביא שמיר לבית המקדש" [בבלי חולין סג, א], והוא **השכוי** [תרגום לאיוב לח, לו].

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

- (ב) אמר ליה בניהו, מאי טעמא כי חזיתיה לההוא סמיא דהוה קא טעי באורחא אסיקתיה לאורחיה?
- אמר לו, מכריז עליה ברקיעא דצדיק גמור הוא, ומאן דעבד ליה ניחא נפשיה זכי לעלמא דאתי.
- ומאי טעמא כי חזיתיה לההוא רויא דקטעי באורחא אסיקתיה לאורחיה?
- אמר ליה, מכריז עליה ברקיעא דרשע גמור הוא, ועבדי ליה ניחא נפשיה כי היכי דליכליה לעלמא.
- (ג) מאי טעמא כי חזיתיה לההוא חדוותא בכית?
- אמר ליה, בעי מימת גברא בגו תלתין יומין, ובעיא מינטר ליבם קטן תליסרי שנין.
- מאי טעמא כי שמעתיה לההוא גברא דאמר ליה לאושכפא, עביד לי מסאני לשב שנין, אחיכת?
- אמר ליה, ההוא שבעה יומי לית ליה, מסאני לשב שנין בעי!
- מאי טעמא כי חזיתיה לההוא קסמא דהוה קסים אחיכת?
- אמר ליה, דהוה יתיב אבי גזא דמלכא, לקסום מאי דאיכא תותיה!
- (ד) תרחיה גביה עד דבנייה לבית המקדש. יומא חד הוה קאי לחודיה, אמר ליה (שלמה לאשמדאי), כתיב "כתועפות ראם לו" (במדבר כד, ח) ואמרינן: **כתועפות** אלו מלאכי השרת; **ראם** אלו השדים. מאי רבותייכו מינן?
- אמר ליה, שקול שושילתא מינאי והב לי עזקתך, ואחוי לך רבותאי.
- שקליה לשושילתא מיניה ויהיב ליה עיזקתיה. בלעיה. אותביה לחד גפיה ברקיעא ולחד גפיה בארעא; פתקיה ארבע מאה פרסה.
- אמר ליה, אותו עיוור תועה, היטית אותו לדרכו?
- אמר לו, מכריזים עליו בשמים שצדיק גמור הוא, ומי שיעשה לו נחת רוח יזכה לעולם הבא.
- ומפני מה כשראית אותו שיכור תועה, היטית אותו לדרכו?
- אמר לו, מכריזים עליו בשמים שרשע גמור הוא ועשיתי לו נחת רוח שיאכל עולמו בחייו.
- מפני מה כשראית אותה חופה בכית?
- אמר לו, אותו החתן עומד למות תוך שלשים יום, והכלה תצטרך להמתין עד שיגדל היבם הקטן שלש עשרה שנה.
- מפני מה כששמעת אותו האיש אומר לסנדלר, עשה לי מנעלים לשבע שנים - צחקת?
- אמר לו, הוא עצמו אין לו שבעה ימים לחיות; ונעלים לשבע שנים הוא מבקש? מפני מה כשראית אותו מכשף עושה מעשה כשפים צחקת?
- אמר לו, שהיה יושב על גבי אוצר המלך, יכשף וידע מה שיש תחתיו!
- עייכבו שלמה אצלו עד שבנה בית המקדש. יום אחד עמד לבדו. אמר לו שלמה לאשמדאי, כתוב: כתועפות ראם לו - ופירשנו: **כתועפות** - אלו מלאכי השרת; **ראם** אלו השדים. במה כוחכם גדול משלנו?
- אמר לו, טול את השלשלת מעלי ותן לי טבעתך, ואראה לך גודל כוחי.
- נטל את השלשלת מעליו ונתן לו את טבעתו. עמד אשמדאי על שלמה ובלע אותו. נתן כנפו אחת ברקיע וכנפו אחת בארץ וזרקו ארבע מאות פרסה.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

על ההיא שעתא אמר שלמה, "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש" (קוהלת א', ג) וכתוב "וזה היה חלקי מכל עמלי".

{הגמרא מוסיפה במאמר מוסגר: מהו "זוה" רב ושמואל - אחד אמר, מקלו; ואחד אמר, כדו.}

טו) היה מחזר על הפתחים. כל היכא דמטא אמר, "אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם". כי מטא גבי סנהדרין אמרו רבנן, מכדי שוטה בחדא מילתא לא סריך, מאי האי?

אמרו ליה לבניהו, קא בעי לך מלכא לגביה: אמר להו, לא.

שלחו להו למלכוותא, קאתי מלכא לגביכו: שלחו להו, אין, קאתי.

שלחו להו, בידקו בכרעיה.

שלחו להו, במוקי קאתי. וקא תבע להו בנידוטייהו, וקא תבע לה נמי לבת שבע אימיה.

הביאו את שלמה ונתנו לו טבעת ושלשלת שחקוק עליהן שם. כשנכנס, ראהו אשמדאי ופרח לו. עם כל זה היה שלמה מפחד ממנו, והוא שנאמר: "הנה מטתו שלשלמה ששים גברים סביב לה מגברי ישראל כולם אחזי חרב מלמדי מלחמה איש חרבו על ירכו מפחד בלילות" (שיה"ש ג', ז).

ג

ננסה תחילה לעמוד על משמעותה של התנהגותו של אשמדאי אחרי שתפסו בניהו. מסופר בראשונה על שלושה אירועים שלא נשאל על פשרם (קטע ה): 1. הגיע לדקל, נתחכך בו והפילו; 2. הגיע לבית - הפילו; 3. הגיע לצריף של אותה אלמנה; יצאה והתחננה לו - היטה קומתו מצריפה ונשברה לו עצם.

מתוך עיון קל במקראות על שלמה ובמדרשי חז"ל עולה על הדעת לפרש על פי הפרשה הראשונה על מלכותו של שלמה (מל"א ב', יג). פרשה זו עוסקת בכינון השלטון ביד שלמה ובסילוק מתנגדיו.

הדקל, הלוא הוא עץ התמר הגבוה, הוא משל לאדם גדול ו**מתנשא**: "מה תמר וארז גדולים מכל האילנות" (במדבר רבה פרשה נ, א). והרי כתוב: "ואדניה בן חגית **מתנשא** לאמר אני אמלך" (מל"א א', ה). הפרשה פותחת בעימותו של שלמה עם אדניה. בתחלת דרכו **הגיע לדקל זה, נתחנך בו והפילו** שנאמר "וישלח המלך שלמה ביד בנייה בן יהוידע ויפגע בו וימת" (שם, כה).

הפעולה השנית שעשה שלמה כמסופר שם היא: "ויגרש שלמה את אביתר מהיות כהן לה' למלא את דבר ה' אשר דבר על בית עלי בשלה" (שם, כז). בנבואה על בית עלי (שמ"א ב', כז-לו) מופיע המונח **בית** אחת עשרה פעמים - הכול בפרשה קצרה בלבד. כלומר, ה**בית** מיוצג על ידי אביתר שהיה יורשו של **בית** עלי. הרי לנו שהגיע שלמה ל**בית** והפילו.

אחר כך מסופר על מה שעשה שלמה ליואב ולשמעי בן גרא. אולם מעשים הללו לא היו מְזוּמָתוּ הוא ולא מדעת עצמו, כי אם בצוואתו של אביו. לפיכך יש לדון בהם בנפרד.

נמצא שהמעשה השלישי של שלמה עצמו המסופר במקרא הוא: "ויתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים ויקח את בת פרעה ויביאָהּ אל עיר דוד" (מל"א ג', א). דרשו חכמים סמוכים ולמדו: "לעולם ידור אדם במקום רבו, שכל זמן ששמעי בן גרא קיים, לא נשא שלמה את בת פרעה" (בבלי ברכות ח ע"א), ולפי זה חלפו לכל הפחות שלוש שנים מהכתרתו עד שנשא את בת פרעה. לפי מדרשים אחרים המובאים לקמן, נשאה בעת חנוכת בית המקדש.

אין ספק שהנישואין הללו באו אף הם לחזק את מעמדה של מלכות שלמה בזירה הבינלאומית, אחרי שבפסוק הקודם נאמר "והממלכה נכונה ביד שלמה" (שם ב', מו). אבל מבפנים, נראה שנישואין אלה תרמו לעודד התנגדות חדשה או לעורר סרבנות שהייתה קיימת מכבר ושככה. אין המקרא מפרש מתי נשא שלמה את בת פרעה, אבל יש לשים לב שפרשה זו, "ויתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים", מופיעה בסוף התהליך של סילוק המתנגדים, ולפני הפרשה "בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה" (שם ג', ה), שבה מתחילה פעילותו כמנהיג הדואג לצורכי עמו, ורוכש את אמונו של העם, כמו שיוצא ממשפט שתי הנשים הזונות: "וישמעו כל ישראל את המשפט... ויראו מפני המלך כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט" (שם, כח). מיקום זה של הפרשה בא לרמוז כי נישואיו עם

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בת פרעה יצרו התנגדות בעם, והובילו לשרשרת של התמרדויות נגד ממשלתו של שלמה, כמבואר בכתוב בהמשך.

תכף שנשאה לבת פרעה נוצר איום על המלך: "אמר רבי יוחנן, מפני מה זכה ירבעם למלכות? מפני שהוכיח את שלמה... שנאמר 'זוה הדבר אשר הרים יד במלך. שלמה בנה את המלוא סגר את פרץ עיר דוד אביו' (מל"א י"א, כז). אמר לו: דוד אביך פרץ פרצות בחומה כדי שיעלו ישראל לרגל, ואתה גדרת אותם כדי לעשות אנגריא לבת פרעה" (בבלי סנהדרין קא ע"ב). ובמדרש אמרו (ויקרא רבה שמיני פרשה יב ה; מהד' מרגליות עמ' רסב-רסה) שהוכיח ירבעם את שלמה על איחור התמיד למחרת ליל חתונתו עם בת פרעה: "שהיה שלמה ישן עד ארבע שעות ביום ומפתחות של בית המקדש נתונות תחת ראשו... ירבעם בן נבט נכנס והוכיחו... הדא הוא דכתיב 'כַּדְבָּר אֶפְרַיִם חֲתַתִּי' (הושע י"ג, א) - כדבר ירבעם ריתותו של שלמה". בין כך ובין כך ירבעם נראה כצדיק ולבו לשמים עד שאף רבו "אחיה שילוני טעה" בכוונתו (סנהדרין קב ע"א). ואמרו (ילקוט שמעוני, חלק ב, סי' קצח): "וויאמר ירבעם בלבו' (מל"א י"ב, כו) - 'כסף סיגים מצפה על חרש שפתים דלקים ולב רע' (משלי כ"ו, כג). מדבר בעשו וחבריו. למה הוא דומה? למוליך [=מיחס מים] שמבחוץ היה של זהב ומרגליות קבועות בו, אלא מבפנים היה של חרס. כך עשו - וויאמר עשו בלבו' (בראשית כ"ז, מא)... וויאמר ירבעם בלבו'... - 'כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו' (משלי כ"ו, כה)".

הכתוב כיסה ולא גילה מה בדיוק אירע עם ירבעם. ייתכן שהיה ניסיון של פשרה אתו. שמא זוהי הסיבה שמינהו שלמה "לכל סבל בית יוסף" (מל"א י"א, כח), ונראה שזו הייתה משרה די חשובה. אבל ייתכן ש"הרים יד במלך שלמה" רק אחרי המינוי. לפי חז"ל ברור שבשלב מסוים הייתה הצעה להתפשר: "אמר ר' אבא, אחר שתפשו הקב"ה לירבעם בבגדו ואמר לו, חזור בך, ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן. אמר לו, מי בראש? בן ישי בראש. אי הכי, לא בעינא" (בבלי סנהדרין קב ע"א). אולם ייתכן שיבן ישי כאן מוסב על רחבעם ולא על שלמה.

על פי זה יש להבין גם את השלישי במשלים, משל האישה האלמנה, כמתייחס אף הוא ליריב של שלמה. הכתוב מדגיש מי הייתה אמו של ירבעם: "וירבעם בן נבט אפרתי מן הצרדה ושם אמו צרועה **אשה אלמנה**" (מל"א י"א, כו). ירבעם הוא שעליו נאמר "כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו". והכתוב מעיד כי שלמה הרגיש בכך "ויבקש שלמה להמית את ירבעם" (שם, מ), אלא שמן השמים עיכבו בעדו. ולא עוד אלא שכבר נגזרה גזרה: "ויהי בעת ההיא... כי כה אמר ה' אלהי ישראל הנני קרע את הממלכה מיד שלמה ונתתי לך את עשרה השבטים. והשבט האחד יהיה לוי" (שם, כט-לב).

מעתה מובן המשל: **כאשר הגיע לצריף של אותה אלמנה, יצאה והתחננה לו - היטה קומתו מצריפה ונשברה לו עצם.**

ד

יותר שהיה שלמה איש המעשה עוד לימד דעת את העם, ובהסתכלות חודרת על דרכי בני אדם ועיסוקיהם הגיב בחכמה והעיר את הלבבות בפתגמים קולעים. לפיכך אחרי שלושת המעשים, מציג המספר שתי דוגמות של לימוד דעת כמי שמורה תועים בדרך (קטע ו), ושלושה משלים שיש בהם למקד את המחשבה באפסותו של האדם ומאווייו (קטע ז), וביאר כוונתו בתשובה לתמיחותיו של בניהו (קטעים יב-יג).

למדנו במדרש (קוהלת רבה פרשה א [יד] א): "אמר רבי אבא בר כהנא, לזקן שהיה יושב בפרשת דרכים והיו לפניו שני שבילין, אחד תחלתו מישור וסופו קוצים וארזים וקנים, ואחד תחלתו קנים וארזים וקוצים וסופו מישור; והיה מזהיר לעוברין ולשבים ואומר, זו תחלתו מישור וסופו ארזים וקוצים וקנים, וזה תחלתו קוצים וארזים וקנים וסופו מישור. אין הבריות צריכין להחזיק לו טובה שהוא מזהירן לטובתן שלא לייגען? כך אין הבריות צריכין להחזיק טובה לשלמה שהוא יושב על שערי החכמה ומזהירן לישראל: 'שבתי וראה תחת השמש ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש' וגו' (קוהלת א', יד) חוץ מתשובה ומעשים טובים!" הרי שלמה מורה תועים בדרך אשר ילכו בה.

ראה עיוור תועה בדרך - היטהו לדרכו; ראה שיכור תועה בדרך - היטהו לדרכו.

שלמה לא שמר את חכמתו לצדיקים בלבד אלא לימד והורה לכול, ומקרא מלא דיבר הכתוב וחוזר על זה שלוש פעמים: "ויבאו מכל העמים לשמע את חכמת שלמה מאת כל מלכי הארץ אשר שמעו את חכמתו" (מל"א ה', יד), ואומר "וכל הארץ מבקשים את פני שלמה לשמע את חכמתו אשר נתן אלהים בלבו" (שם י', כד), ואומר "וכל מלכי הארץ מבקשים את פני שלמה לשמוע את חכמתו אשר נתן אלהים בלבו" (דה"ב ט', כג).

אמר בניהו לאשמדאי: **מפני מה כשראית אותו עיוור תועה בדרך היטית אותו לדרכו? אמר לו, מכריזים עליו בשמים שצדיק גמור הוא, ומי שעושה לו נחת רוח זוכה לעולם הבא.**

דבר זה מפורש בכתוב: "מי עָנָר כי אם עבדי... מי עָנָר כמשלם ועָנָר כעבד ה'..." ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר" (ישעיה מ"ב, יט-כא).

ומפני מה כשראית אותו שיכור תועה בדרך היטית אותו לדרכו? אמר לו, מכריזים עליו בשמים שרשע גמור הוא, ועשיתי לו נחת רוח כדי שיאכל את עולמו בחייו.

אף בזו פירשו חכמים פסוק בתורה: "אמרו נביאים להקב"ה, למה אתה משפיע טובה לאומות העולם בעולם הזה? אמר להם, והלא כתבתי לכם 'ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו' (דברים ז', י)" (מדרש תהלים פרשה ז', יז). ודרש ר' אילא: "לא יאחר לשנאו' (דברים שם) - לשונאיו הוא דלא יאחר, אבל יאחר לצדיקים גמורים" (בבלי עירובין כב ע"א). וכן דרשו חכמים (בסנהדרין ע ע"ב) שאמו את שלמה הוכיחה אותו: "מה לך אצל מלכים ששותים יין ומשתכרים" וכו'. ושלמה לימד דעת אף למלכים הללו.

באחת בכה ובשתיים צחק:

ראה חופה ששמחתה מרובה - בכה; שמע אדם שאמר לסנדלר, עשה לי מנעלים לשבע שנים - צחק; ראה אותו מכשף עושה מעשה כשפים - צחק.

ראה חופה ששמחתה מרובה - בכה. שאל בניהו, מפני מה כשראית אותה חופה בכית? אמר לו, אותו חתן עומד למות בתוך שלשים יום, ותצטרך הכלה להמתין ליבם קטן שלש עשרה שנה.

דרשו חכמים בפסיקתא רבתי (מתן תורה פ"כ; מהד' איש-שלום צו ע"ב): "שפתותיו שושנים נטפות מור עוברי' (שיר השירים ה', יג) - ראוי למקרא לומר **מור קבוע!** לפי שבשעה שבנה שלמה את בית המקדש נתמלא כל העולם ריח בשמים. סוף ראה שעתיד ליחרב - **היה שלמה בוכה**, אמר, ריח זה לבטלה".

המדרשים הרחיבו בתיאור שמחת בית המקדש: "באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית המקדש נשא בתיה בת פרעה, והיה שם צהלת שמחת בית המקדש וצהלת בת פרעה. ועלתה צהלת שמחת בת פרעה יותר מצהלת בית המקדש... ובאותה שעה עלתה במחשבה לפני הקב"ה להחריב את ירושלים" (במדבר רבה פרשה י, ד). בו בזמן שחגגו את חנוכת הבית "שלמה... וכל ישראל עמו... שמחים וטובי לב" (מל"א ח', סה-סו), כבר נגזרה גזרה על מלכות בית שלמה ועל עם ישראל להמתין לאורך ימים כמו שומרת יבם: "נאענה את זרע דוד למען זאת, אך לא כל הימים" (שם י"א, לט), כי לעת קץ יבוא הגואל "ועשיתי אתם לגוי אחד בארץ... ומלך אחד יהיה לכלם למלך, ולא יהיה עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד... ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם" (יחזקאל ל"ז, כב).

שמע אדם שאמר לסנדלר, עשה לי מנעלים לשבע שנים - צחק. שאל בניהו, מפני מה כששמעת אותו האיש אומר לסנדלר, עשה לי מנעלים לשבע שנים, צחקת? אמר לו, הוא - שבעה ימים אין לו, ונעליים לשבע שנים הוא מבקש!

אף משל זה, כמו הקודם, כלול במשמעות הפסוק שאמר קוהלת (ט', יב): "כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים שנאחזים במצודה רעה וכצפרים האחוזות בפח פהם יוקשים בני האדם לעת רעה כשתפול עליהם פתאום". אבל נראה שיש לו גם משמעות פרטית המרומזת בנעל. זו נזכרת פעמיים בזיקה ליואב בן צרויה. כתוב בתהילים (ס', ב): "וישב יואב ויך את אדום בגי מלח" וגו', ולהלן (שם, י) על אותה מלחמה נאמר "על אדום אשליך נעלי". הרי שהנעל הוא הסמל של יואב הגבור שעל ידי ניצחונותיו זכה דוד להביס את אויביו. כך יוצא גם מן הכתוב (מל"א ב, ה): "יואב בן צרויה... ויתן דמי מלחמה בחגרתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו". כמו החגורה כך גם הנעל - שתיהם מורות על גבורה ומנהיגות.

כאשר התנשא אדוניהו לאמר "אני אמלוך", ביקש יואב להבטיח לעצמו מקום בצמרת המלוכה גם אחרי מותו של דוד, ובהחלט היה יכול לעמוד מן הצד ולא להתערב: "ויהיו דבריו עם יואב בן צרויה ועם אביתר הכהן ויעזרו אחרי אדוניהו" (שם א', ו-ז). כלומר, הוא רצה להכין לעצמו נעליים לזמן ארוך, ולא ידע שכבר נקנסה עליו מיתה בצוואת דוד לשלמה. גם זה נכלל בנאמר בקוהלת (ז', ג): "טוב כעס משחוק" ודרשו חכמים (קוהלת רבה שם): "אמר שלמה, אילו כעס אבא על אדוניה קמעא, טוב היה לו משחוק ששחקה עליו מידת הדין". אף על יואב שחקה מידת הדין.

אמנם אמרו חכמים "כל פסוק ופסוק שנתנבא שלמה יש בו שנים ושלושה טעמים" (קוהלת רבה פרשה ז [כג] א), אשר על כן גם המשל הזה ניתן ליישמו על שלמה עצמו. פנה שלמה לבקש מחורם מלך צור "שלח לי איש חכם לעשות בכסף ובזהב וכו'... ושלח לי עצי ארזים ברושים ואלמוגים מהלבנון" (דה"ב י"ב, ו-ז). לבקשתו זאת הקדים הסבר, ובו הדגיש עד כמה צריך להקפיד על טיבם המעולה של חומרי הבניין: "הנה אני בונה בית לשם ה' אלהי להקדיש לו... לעולם" (שם, ג). חזר על אותה משאלה בעת חנוכת הבית: "אז אמר שלמה... בנה בניתי בית זבל לך מכון לשבתך עולמים" (מל"א ח', יג). הרי לך מנעלים לשבע שנים! לא ארכו הימים והודיעו ה': "קרע אקרע את הממלכה מעליך ונתתיה לעבדך" (שם י"א, יא), ואת הבית אשר הקדשתי לשמי אשלח מעל פני והיה ישראל למשל ולשנינה בכל העמים" (שם ט', ז).

ראה אותו מכשף עושה מעשה כשפים - צחק. שאל בניהו, מפני מה כשראית אותו מכשף שהיה עושה מעשה כשפים צחקת? אמר לו, יושב היה על גבי אוצר המלך, יגלה מה שיש תחתיו!

ייתכן שתמיהה זו היא בעצם שאלת הגמרא: "שידה ושידתין למאי איבעי ליה?" שלמה יושב היה על אוצר המלך הוא מלכו של עולם - "החכמה והמדע נתון לך" (דה"ב א', יב), סתרי תורה ותעלומות חכמה, מעשה מרכבה ומעשה בראשית, והוא נזקק לשדים ולדמיונות? כל השומע יצחק!

נמצא שכל מה שעשה ואמר אשמדאי מעת שתפש אותו בניהו עד שהביאו לירושלים - אינו אלא לקט מן המסופר במקרא ובחז"ל על שלמה עצמו. כל מה שאירע לשלמה אירע לאשמדאי, וכל מה שלימד שלמה לימד אשמדאי.

אם כך הוא, מן הראוי לבדוק גם את המסופר על אשמדאי לפני שנתפש בידי בניהו וגם אחרי שהגיע לארמונו של המלך.

ה

נחזור לראש הסיפור (קטע ב):

חפר לו בור ומילאו מים וכיסהו באבן וחתמו בחותמו, ובכל יום הוא עולה דרקייע ולומד בישיבה של מעלה, ויורד לארץ ולומד בישיבה של מטה. ובא ובודק את חותמו, מגלה את הבור ושותה, ושוב מכסהו והולך לו.

האם אין תיאור זה מתאים להפליא לחכם מכל אדם שנתגלו לו טעמי תורה? "אין מים אלא תורה שנאמר 'הוי כל צמא לכו למים' " (בבלי בבא קמא יז ע"א), והוא שותה מים חיים הללו ושומר עליהם שיישאר תמיד בטהרה ובקדושה ולא יתערב בהם זר. כשם שיש לו מהלכים בישיבה של מטה, כך גם בישיבה של מעלה.

איך הצליח בניהו לתפוס את אשמדאי? הלה נזהר במיוחד מן היין. כשבא ובדק את חותמו וגילה את הבור, מצאו מלא יין. התאפק ולא שתה; אבל כאשר גבר עליו הצמא שתה, השתכר ונרדם. ואז נכבל ונאסר בשלשלת ולא יכול עוד להשתחרר.

"אמר ר' יודן, אותן שבע שנים שבנה שלמה בית המקדש לא שתה יין. כיון שבנאו ונשא בתיה בת פרעה - אותו הלילה שתה יין... והיה שלמה ישן עד ארבע שעות ביום" (ויקרא רבה שמיני פרשה יב ה; מהד' מרגליות עמ' רסב-רסג).

ראה עד כמה דברי חכמים מדויקים בכתוב: בפרשה הראשונה המדברת על שולחן המלך נאמר: "ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כֶּרַס ושלשים כֶּרַס קמח

עשרה בקר בראים ועשרים בקר רעי ומאה צאן לבד מאיל וצבי ויחמור וברקרים אבוסים" (מל"א ה', ב-ג) ואין זכר למשקה. אבל כאשר באה מלכת שבא לבקרו, התרשמה לא רק מימאכל שלחנו' אלא גם מימשקיו' (שם י', ה).

ועל כך עמדו בגמרא: "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי... אמרה לו [אמו לשלמה]... כל נשים של בית אביך היו נודרות, יהי לי בן הגון למלכות; ואני נדרתי ואמרת, יהא לי בן זריו וממולא בתורה והגון לנביאות. 'אל למלכים למואל אל למלכים שתו יין' (משלי ל"א, ד) - 'אל למלכים' אמרה לו, מה לך אצל מלכים ששותים יין ומשתכרים ואומרים, למה לנו אל? 'ולרוזנים או [אי קרין] שכר' - מי שכל רזי עולם גלויים לו ישתה יין וישתכר?!" (בבלי סנהדרין ע"ב).

שוב אותה השוואה מפתיעה בין שלמה לאשמדאי!

נפנה עכשיו למה שאירע אחרי שהגיע אשמדאי לארמונו של המלך (קטע ח):

יום ראשון אמר להם, למה איני מתבקש למלך? אמרו לו נאנס מחמת שתייה. נטל אשמדאי לבנה והניחה על חברתה. באו ואמרו לשלמה. אמר להם, כך אמר לכם: השקוהו שוב. למחר אמר להם, למה איני מתבקש למלך? אמרו לו, נאנס מחמת אכילה. נטל לבנה מעל גבי חברתה והניחה על גבי קרקע. באו ואמרו לו לשלמה. אמר להם, כך אמר לכם: מנעו מאכל ממנו.

שתי נקודות בולטות כאן. מי שמודע לתיאורים המורחבים על מאכל שלחנו ... ומשקיו שהרשימו את מלכת שבא עד כדי "ולא היה בה עוד רוח" (מל"א י', ד) - רק הוא יוכל להבין איך ייתכן שהמלך נאנס מחמת שתייה ומחמת אכילה. והשנית, בניגוד להימנעות מייך שאפיינה אותו קודם, עכשיו אנו שומעים: **נאנס מחמת שתייה - השקוהו שוב!** אף בכתוב מפורש כך: "תרת בלבי למשוך בין את בשרי" (קוהלת ב', ג). ואחר כך: **מנעו מאכל ממנו!** האם אין כאן הד של לבטים נפשיים של המלך שנזכר בדברי המוסר של אמו - "אמר ר' יצחק מניין שחזר שלמה והודה לאמו: דכתיב 'כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לוי' (משלי ל', ב). 'כי בער אנכי מאיש' - מנח, דכתיב 'ויחל נח איש האדמה [... וישת מן היין וישכר]' (בראשית ט', כ) " (סנהדרין שם).

קטע ט: **לסוף שלושה ימים נכנס לפניו. נטל קנה ומדד ארבע אמות, וזרק לפני המלך; אמר לו, כאשר תמות לא יהיה לך בעולם הזה אלא ארבע אמות. עכשיו כבשת את כל העולם, ולא שבעת עד שכבשת גם אותי?**

האם אין זה רעיון היסוד של כל ספר קוהלת המטפח לו על פניו של שלמה: "והנה הפל הבל ורעות רוח ואין יתרון תחת השמש" (קוהלת ב', יא). "אם יוליד איש מאה ושנים רבות יחיה, ורב שיהיו ימי שניו ונפשו לא תשבע מן הטובה, וגם

קבורה לא היתה לו... ובחשך ילך ובחשך שמו יכסה" (שם ו', ג-ד). וכך פירשו במדרש (קוהלת רבה פרשה א [ג] א): "רבי עשה סעודת משתה בנו... אזל וכתב [בר קפרא] על תרעא: כל שמחתך מות ומה יתרון לשמחתך?... לא כן אמר שלמה 'מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמל תחת השמש'".

דומה שהזכרת שר של ים, שאצלו צריך לחפש את השמיר הנעלם, קשורה בניסיונותיו של שלמה ליצור מעצמה ימית: "וּאֲנִי עָשָׂה שְׁלֹמֹה בְעֵצִיּוֹן גִּבֹר אֲשֶׁר אֶת אֲלוֹת עַל שֵׁפֶת יַם סוּף" (מל"א ט', כו). ואף זה על שום שלא שבעה עינו מאוצרות זהב שכבר היו לו עד ש"כל כלי משקה המלך זהב" (מל"א י', כא).

נראה שהפרטים על תרנגול הבר ועל מעשהו (קטע ו) שולבו לתוך הסיפור שלנו מתוך אגדה אחרת, שהרי אינם עניין לכאן. וראה בבלי חולין סג, א: "תניא... דוכיפת - שהודו כפות, וזהו שהביא שמיר לבית המקדש". סופו של תרנגול הבר שחנק את עצמו מזכיר את סופו של אחיתופל (שמ"ב י"ז, כג).

ו

אחר שנמצא השמיר לא השתפר המצב כלל, ואף לא מסופר על שימוש בשמיר למטרה שיועד לו. אדרבה, חלה הידרדרות מדהימה. מסופר על עימות חשאי בין שלמה לאשמדאי, בלי נוכחות של אחר (קטע יד). אז ויתר לו שלמה לאשמדאי על הכלים שבאמצעותם עדיין הספיק לשלוט בו, הטבעת והשלשלת שחוקק עליהם השם, ואשמדאי בלעו לשלמה, ומעתה לא ניכר עוד שלמה כי אם אותו מסכן המחזר על הפתחים "התוקע עצמו לדבר אחד". הואיל וכבר לא נמצאו עוד הטבעת והשלשלת הנושאות את השם, מעתה ההתנהגות בארמון המלך חרגה מכל הגבולות, עד שהנשים נתבעו בנידותן (קטע טו).

ברם חז"ל לא נמנעו מלייחס גם עברה חמורה זו לשלמה עצמו. כבר הובאה לעיל הדרשה בירושלמי סנהדרין שדרש רבי שמעון בר יוחאי על הכתוב "והמלך שלמה אהב נשים נכריות": "אהב ממש - לזנות". ובמדרש (שיר השירים רבה פרשה א [נ] א) הוסיף ר' אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי: "כתיב גם אותו החטיאו הנשים הנכריות" (נחמיה י"ג, כו) - מלמד שהיה בועלן כשהן נדות ולא היו מודיעות אותו".

ז

מה היא אפוא משמעותה של אגדה זו, המשווה את שלמה ואשמדאי לכל דבריהם? עיון בסיפור הזה מביא למסקנה ברורה, כי הוא משל המצביע על מורכבות מיוחדת

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

במינה באישיותו של המלך שלמה. שסע עמוק היה בנשמתו וכפילות. ואין מדובר כאן בכפילות הרגילה של יצר טוב ויצר רע, המאפיינת את כל בני האדם כולם; כל אדם נמצא בעימות מתמיד עם יצרו וצריך לנהל עמו מלחמה קשה. אבל אשמדאי הוא לא סמל של יצר הרע בלבד בסיפור שלנו, שהרי גם חכמתו של שלמה וחסדיו ואפילו התנזרותו מן היין מיוחסים גם לאשמדאי; ומנגד, גם הרעות שעשה אשמדאי ייחסום חז"ל לשלמה. אמרו חכמים, "כל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו" (בבלי סוכה נב ע"א). שלמה היה גדול משאר בני אדם לא רק במובן כמותי - יותר חכמה, יותר תבונה, יותר דעת. הוא היה שונה באיכות משאר בשר ודם. ומשום כך נתרוצצו בקרבו כאילו שתי נשמות בעלות עצמה רבה, ואין להבחין איזהו טוב המהול ברע, ואיזהו רע שהטוב מעורב בו.

עמדו על כך במפורש רבותינו במדרש וציינו כי שבעה שמות נקראו לו לשלמה וארבעה מהם "שנתכנה בהן שלמה ושניתנו להידרש: **אָגוּר** שאגור בדברי תורה. **יָקָה** שהיה מקיא בדבריו **כספל הזה שמתמלא בשעתו ומתפנה בשעתו**. כך שלמה למד תורה בשעתה ושכחה בשעתה. **לְמוֹאֵל** שָׁם לאל בלבו ואמר, יכול אני להרבות ולא לחטוא. **איתיאל** שאמר, אתי אל ואוכל" (קוהלת רבה פרשה א [א] ב).

כספל הזה שמתמלא בשעתו ומתפנה בשעתו - פעם מתמלא והרי הוא מלך המושל ביראת ה', ופעם מתפנה והרי הוא מלך השדים. המאבק התמידי הזה נמשך עד הסוף, עד שלא ניתן להכיר אפילו בערוב ימיו מי הוא היושב על כסא המלכות - "רב ושמואל, חד אמר, מלך והדיוט; וחד אמר, מלך והדיוט ומלך". ומחלוקת זו לא ניתנה להכרעה - "עקב הלב מכל ואנש הוא מי ידענו?" (ירמיה י"ז, ט)

ח

ברם השאלה הנוקבת ויורדת עד השיתין היא: הוא, שהיה החכם מכל אדם - איך לא הכיר מה קורה לו? הוא, שהיה אגור בדברי תורה, איך לא נוהר שלא להקיאם? וכיצד לא ראה את התהום שנפערה לפניו?

בעצם זוהי השאלה ששמו חכמים בפיו של אשמדאי: **עכשיו כבשת את כל העולם ולא שבעת עד שכבשת גם אותי? השיבו שלמה: איני מבקש ממך כלום, אלא רצוני לבנות את בית המקדש ולשמיר אני צריך**. תשובה זו מקפלת בתוכה עולם ומלואו.

רצה שלמה להוריד שכינה ממרומים ולעשות לה מדור בעולם הזה. לא רק המזבח כי אם גם בית המקדש כולו רצה שיהיה שיא השלמות - 'אבן שלמה' ופירשו חכמים: "אבנים שמטילות שלום" (מכילתא דרבי ישמעאל לשמות כ', כב; ו

מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 244). איך ייתכן להביא אבנים גדולות ויקרות בלי לשעבד המונים לחצוב בהר, בלי לגייס עבדים להרוס צוקים אשר הוד מעשה בראשית עדיין ניכר בהם, בלי לייגע אסירים לנקר בסלעים להרים עליהן ברזל שהוא נברא לקצר ימיו של אדם? "והרי אינו רשאי להניף המקצר על המאריך" (שם). הדרך לקרבת אל קשה וארוכה, והתורה סייגה אותה בכל מיני איסורים. השמיר הוא יצור הפלא שעל ידו ניתן ליצור אבנים שלמות שבכוחן להטיל שלום במעשה בראשית, והרי כל העולם כולו מלא קנאה ותחרות ושנאה ומאבק. היכן נמצא את השמיר?

כל המציאות כולה העיד עליה יוצרה כי כולה "טוב מאד" (בראשית א', לא). הרי שאין לך שום דבר בעולם הזה שהוא בעצם רע. ולמה אסרה תורה מה שאסרה? האם האיסור מגדיר את הרע? הלא בעיקרו אין רע והכול רק טוב! אין זאת אלא שהמצוות ניתנו כדי להקנות לנפש האדם מידות נכונות, שהן הכנה למעלות השכליות שבהן יעלה לידיעת ה'. אבל אם ניתן להגיע לידיעת ה' ישירות - אין צורך בהכנה. אמרה תורה: "לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה... ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו" (דברים י"ז, טז-יז). הרי שלא הריבוי הוא הרע - **יכול אני להרבות ולא לחטוא! אתי אל ואוכל!** "וכי מה איכפת לו להקב"ה למי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף - הרי לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות" (בראשית רבה לך לך פרשה מד א; מהד' תיאודור אלבק, עמ' 425). אבל מי שנגלו לו מעיינות החכמה ויודע איך לצרף נשמתו באש של אהבת ה' שלהבתייה אשר מים רבים לא ישטפוה - הוא אינו זקוק למעשה המצוות: "אמר שלמה, על כל אלה עמדתי ופשפשתי" (קוהלת רבה פרשה ז [כג ד]), וכיון שנודעו לו טעמי רוב המצוות ומטרתן - יש לכוון ישר למטרה ואין עוד צורך לסייגים ואיסורים. אדרבה, לאדם המעלה, שיודע להידבק בקונו, ניתנה אפשרות להעלות עמו את כל הנמצאים כולם בלי יוצא מן הכלל כיוון שבאמת הכול טוב, וגם כל מה שנאסר לא נאסר משום שבעצמותו הוא רע אלא כדי לחנך ולעדן את האדם הטעון חינוך ועידון, מה שאין כן החכם שאינו זקוק לכל זה. **תרתני בלבי למשך ביין את בשרי בלא פחד, כי לבי נוהג בחכמה, ולפיכך יכולני לאחז בסכלות עד אשר אראה אי זה טוב לבני האדם. הואיל וחכמתי עמדה לי - על כן כל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם - שרים ושרות ותענוגות בני האדם שידה ושידות** (על פי קוהלת ב', ג-ל). רצה שלמה לכבוש גם את אשמדאי ולהפנים את כל כוחותיו כדי לבנות דירה לשכינה בתחתונים השפלים ביותר. בית המקדש הבנוי בשני היצרים הרי הוא שלם בתכלית ובכך יהיה השם שלם והכיסא שלם. כיבוש אשמדאי יגלה את השמיר ויתקיים "מקדש ה' כוננו ידיך" (שמות ט"ו, יז). זהו סוד השמיר. מעתה תהיינה האבנים שלמות באמת, כאילו כך נבראו מששת ימי בראשית, כי זהו תפקידו של

השמיר: להבקיע את הצוק בהשקט ובנועם כדי שייחפך ליישוב (ראה קטע יי בסיפור).

לא רק את המצוות שנצטוו המלך ויחידים חשב לעקוף בחכמתו, אלא גם דיני שופטים ואת המשפט עצמו: "בקש קהלת למצא דברי חפץ" - ביקש קהלת לדון דינין שבלב שלא בעדים ושלא בהתראה; יצתה בת קול ואמרה לו, 'וכתוב ישר דברי אמת' (קהלת י"ב, ז) - 'על פי שנים עדים' וגוי' (דברים י"ז, ז)" (בבלי ראש השנה כא ע"ב). כל מאווייו של שלמה היו להגיע לאמת הפנימית בלי להתיישר בחזירת שכבות החוויה האנושית, המכסים בעדה כמו קליפת האגוז הסוגרת על הגרעין. משל למה הדבר דומה? לבולע אגוז בקליפתו - היצול?

לכבוש את אשמדאי הייתה משאת נפשו של שלמה, כי כל שאיפתו הייתה לבנות בית המקדש לעולמים. אלא שטעה טעות מרה בחשבו שניתן לכלוא את יצר הרע בכך שמשביעים אותו. אשמדאי האסור ברהטים בפנים לבו השתלט על שלמה ועשה ממנו לעג וקלס. השמיר כלל לא היה ברשותו, כי לא על ידי התרת הרצועה ניתן להשיג שלום ושלמות. את השמיר יש לחפש אצל השכוי שהוא סמל הבינה, "ונבון תחבולות יקנה" (משלי א', ה).

אף שהיה החכם מכל אדם, פתח שלמה פתח לטעות לרבים שבאו אחריו בכל הדורות. גם כתות המינים בימי חז"ל שגו ברואה בדבר זה, וכמותם עד היום - החושבים שיש בתורה עיקר וטפל, תורף וטופס, פנים וחיצון, גוף ונשמה, ואפשר לשמור על העיקר ולוותר על הטפל. ולא היא! "תני רבי שמעון בן יוחי, עלה ספר משנה תורה ונשתטח לפני הקב"ה. אמר לפניו, ריבון העולם, כתבת בה בתורתך: כל דייתיקי שבטלה מקצת בטלה כולה. והרי שלמה מבקש לעקור יו"ד ממני. אמר לו הקב"ה, שלמה ואלף כיוצא בו בטילין, ודבר ממך אינו בטל" (ירושלמי סנהדרין פ"ב, ה"ו, כ ע"ג). ואמנם אף הוא הכיר שטעה והצהיר: "סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם". אלא שכבר היה מאוחר מדי והגיעו שנים אשר אין בהם חפץ.

ואותה בת קול מהדהדת מדור לדור: **וכתוב ישר דברי אמת.**